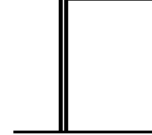

המחקר המגוונות שבהן היא משתמשת, הופך מחקרה לתרומה מלומדת ומוצקה לידע על מחנות הפליטים בכלל, ועל השפעת הכיבוש והדרכים היצירתיות שבהן אנשים מתמודדים אתו ומגיבים אליו בפרט. הראיונות הנרחבים מאומתים ונבדקים אל מול המציאות באמצעות תצפית משתפת. טווח רחב של נתונים אמפיריים נשזר בחוויות, בסיפורים ובקולות מרתקים של פלסטינים.

בעוד היא מתמקדת בשנות הכיבוש הצבאי הישראלי, רוזנפלד מעגנת את ההווה האתנוגרפי שלה בהיסטוריה מקומית הנפרסת על פני פרק הזמן שמן התקופה שלפני 1948, דרך שנות הסיפוח לירדן, דור הפליטים הראשון ועד האינתיפאדה הראשונה. חשוב מכל, היא מעגנת את ההתפתחויות בפלסטין בהתפתחויות במזרח התיכון בכללו, משווה ביניהן ומעמתת אותן עם אלו ובכך מקנה לאירועים בפלסטין הקשר אזורי רחב יותר, תופעה נדירה בספרות אקדמית עכשווית על פלסטין.

גוף הנתונים רחב היריעה של המחברת מציע דרכים חדשות לחשיבה על תהליך השינוי החברתי-תרבותי במצב של שליטה קיצונית, ומקנה איכות מיוחדת לגישה ביקורתית לפרדיגמות תיאורטיות. עבודתה של רוזנפלד אינה מחויבת לפרדיגמה תיאורטית מסוימת כלשהי. למעשה, הנתונים האמפיריים והאתנוגרפיים העשירים שלה מנחים אותה לאי אלו מסקנות המציעות ביקורת שקולה על המגבלות הן של פרדיגמת התלות והן של פרדיגמת ההכניה. עבודתה פועלת בנקודת

להתעמת עם הכיבוש: אתנוגרפיה של מחנה הפליטים הפלסטיני דהיישה

ג'ולי פטיט

המחלקה לאנתרופולוגיה,
האוניברסיטה של לואיסוויל, קנטקי

Maya Rosenfeld, 2004. *Confronting the Occupation: Work, Education, and Political Activism of Palestinian Families in a Refugee Camp*. Stanford, California: Stanford University Press.

מאיה רוזנפלד מציעה ניתוח מתוחכם מבחינה תיאורטית, עתיר נתונים אמפיריים ומבוסס מבחינה אתנוגרפית של החיים במחנה הפליטים דהיישה שבגדה המערבית הכבושה. היא בוחנת תחומים מחיי היומיום, כגון עבודה, חינוך ופעילות פוליטית במשך קרוב לחמישה עשורים, תחומים שאותם היא מבנה מבעד למשקפיים דוריות ומגדריות. הודות לשיטות

* תרגמה מאנגלית איה ברור.

הפלסטינית ולבנות עבורם אותם יחסי קרבה ואמון שהיא עצמה פיתחה במרוצת השנים עם אנשי דהיישה. המשמעות של הבנת מיקומה במחנה דהיישה חורגת הרבה מעבר לגילויים הרפלקסיביים הרגילים; היא מעידה על סוג של קוסמופוליטיות פלסטינית ופליטית. רוזנפלד מבהירה את היכולת הפלסטינית להכיל את הזר. תפיסת ההשתייכות הגדלה והולכת שלהם קשורה לראיית עולם פחות חד-עדתית וחד-כיתתית מזו השוררת בחלקים אחרים של האזור. הפלסטינים מכירים את הישראלים במגוון צורות: בתור מעבידים, סוהרים, חיילים המאיישים מחסומים והמבצעים פשיטות – במילים אחרות, בעמדות שררה, במצבים הכרוכים בריחוק חברתי. מעטים נתקלו באנשי מדעי החברה המגיעים לחקור את חיי היומיום שלהם. בהקשר לבקיאות הניכרת שמפגינים פלסטינים בפוליטיקה הישראלית, רוזנפלד מציינת כי "מעט מאוד מהאנשים שפגשתי טיפחו תמונה חד-ממדית של 'הישראלי'" (שם, 22); תחת זאת, הם התעניינו יותר בשאלה "איזה סוג של ישראלית אני" (שם, 23). למעשה, היא כמעט לא נתקלה בהתנגדות לעבודתה, וגם נוכחותה במחנה לא עוררה התנגדות גלויה כלשהי.

במשך שנים של מחקר בקרב פליטים פלסטינים נתקלנו שתינו בנקודת המבט הקוסמופוליטית שלהם על הזר. הם למדו להישמר מסיווג אנשים, במיוחד זרים, לפי קטגוריות של ידיד או אויב בהתבסס על מאפיינים כגון מוצא אתני או לאומי – מה שהיא מכנה "תמונה חד-ממדית" של הישראלי (שם, 22). רוזנפלד מציינת כי "המרכיב המכריע ביותר בבניית היחסים ההדדיים – האמון, הידידות ושיתוף הפעולה" היה "השתתפותם הפעילה" (שם,

המפגש המורכבת בין מסגרת כלכלית-מדינית לבין תיאוריית הפרקטיקה. מחקר חדשני אמור לזקק או לקדם תיאוריות קיימות, או לחלופין להתמודד עמן באורח ביקורתי. *Confronting the Occupation* מעלה תרומה רבת ערך הן לתיאוריה האנתרופולוגית והן לספרות המתפתחת על פלסטין ולספרות על מחנות הפליטים ועל האלימות המתמשכת. רוזנפלד ממחישה כיצד כוחות פוליטיים-כלכליים עשויים להיות כה רבי עוצמה וכה חובקי כל עד כי הם מכריעים ומציפים סוכנויות מקומיות ומעקרים את יכולתן לחולל שינוי תרבותי קיצוני. במקרה כזה, כל איזון אפשרי ביחסים בין מבנה לסוכנות נוטה באופן מכריע לטובת הראשון. קשה לחלוק על הבחנה זו, הנתמכת בנתונים רבים מאוד. בעבודתי הגעתי גם אני להכרה כי במקרים היסטוריים מסוימים, ההבדל הצבאי והטכנולוגי בין הכוחות הניצים ובתמיכה הבינלאומית המוענקת להם חסר איזון עד כדי כך שהוא מעקר את הפוטנציאל של פעולות מקומיות להניע שינוי תרבותי קיצוני. לסכמות הסבריות מעין אלו נודעת חשיבות גדולה במיוחד עבור אנשים כמו רוזנפלד וכמוני, העובדים במחנות פליטים ובאזורים מוכי אלימות קיצונית, קולוניאליזם וכיבוש מתמשך, ומבקשים, כמונו, להבין את הדינמיקה בין מבנה לסוכנות.

אם כי מאיה רוזנפלד ואני איננו פלסטיניות, שתינו הצלחנו לנהל עבודת שדה ארוכת טווח בחלקים שונים של המרחב המקוטע יותר ויותר של פלסטין; הצלחנו לספק עדות להריסתו המתמשכת של מרחב זה, אך גם ליכולתו היצירתית לשרוד ולהתנגד. רוזנפלד מפגינה רפלקסיביות מספקת כדי להרגיע את הקוראים באשר ליכולתה לתמרן בזירה

שהם ממלאים בהתנגדות לכיבוש ולנוכח התקפות הצבא עליהם. ללא ספק, הן עבודת השדה של רוזנפלד והן זו שלי, שנפרסו על פני לבנון והגדה המערבית הכבושה, התנהלו לא אחת בנסיבות כאובות.

שתינו נמנענו מן הפרדיגמה הלאומנית העלולה לחנוק באיבו כל מחקר חדשני על פלסטיין. רוזנפלד ואני התמקדנו בדרכים שבהן פליטים מייצרים מקומות וחיים בעלי משמעות מתוך מרחבי שליטה וניהול שנכפו עליהם באלימות ומתוך מערכת הכיבוש הנצלנית כל כך. שתינו היינו מודעות ביותר להיסטוריה, והספרים של שתינו מעוגנים איתנות באירועי השעה ובמסגרת ההיסטורית. עם זאת, דרכנו שונה למדי מזו של ההיסטוריון/ית. אנחנו עושות זאת מבעד למושג דור – אמצעי הכרתי שהפלסטינים אוכפים על הזמן ועל האירועים המכריעים, האלימים ברובם, הצובעים את חיי היומיום שלהם ואת אפשרויותיהם בעתיד. זוהי דרכם להגדיר, להעניק מסגרת ולהקנות משמעות למערבולת האירועים שבתוכה הם חיים. בדרך זו הם מדברים לעתים קרובות על שינוי וממשיגים אותו ואת השפעתו על חיי היומיום שלהם. השוואות לדורות המבוגרים יותר עומדות בסימן כל-ימחה של אירועים פוליטיים מקומיים, כמו בדיבור על דור האינתיפאדה, או במקרה שלי – הדיבור על דור ההתנגדות או על דור אונר"א.

המסגרת המגדרית וזו הדורית לוכדות הן את מורכבות השינוי לאורך זמן והן את חוסר האחידות של השפעת הכיבוש ואת טווח המגבלות של ההתנגדות לו, ומכאן את גבולות השינוי התרבותי הקיצוני. רוזנפלד שוזרת יחדיו את הכוחות המבניים והתרבותיים המרובים, ואגב כך מאתרת את נקודת ההצטלבות שלהם.

25) במחקר שהתמקד בתחומים מכריעים של חייהם: חינוך, עבודה ופוליטיקה. לשון אחר, התהליך של עבודת השדה האתנוגרפית מתעצב לא רק על ידי זהויות ועמדות פשוטות, אלא גם על ידי דאגות ואינטרסים משותפים ובני זיהוי. על אלו מתכוננים קשרי הקרבה בין חוקר/ת לבין האנשים מושאי המחקר. וחשוב מכל, רוזנפלד מודעת, כמוני וכמו מרבית הכותבים והעובדים במחנות הפליטים, לכך ש"ב'סוף היום' אנחנו הולכים הביתה לעולמות שונים שבהם איננו מתמודדים עם עוני ועם העלבונות היומיומיים של הכיבוש או, במקרה שלי, של מחנה הפליטים בתקופת מלחמה. אנחנו אזרחים, נושאי דרכונים על כל הזכויות המיוחדות המקודדות בהם, ההפך מפליט, מלא-אזרח פגיע תמיד".

למורכבות עבודת השדה של רוזנפלד מתווסף עוד נדבך בשל סביבתה הייחודית: מחנה פליטים תחת כיבוש ממושך. חזקה על עבודת שדה הנערכת במשך כמה שנים במחנה אחד שתניב דיוקן עשיר ואינטימי של חיי המחנה הנתון תחת כיבוש. אתנוגרפיות של מחנות פליטים אינן מצויות בשפע. לאמיתו של דבר, פליטים הפכו לתחום תיאורטי רק בשנות התשעים של המאה ה-20, עם ההתמקדות בשורת סוגיות שנגזרו מתהליכי הגלובליזציה כגון עקירה, גלויות והיברידיות תרבותית, ובעניינים הכרוכים בעיצוב זהות ובשאלות של מרחב ומקום. פליטים ומחנות פליטים היו לסמלי המאה ה-20 – מאה של מלחמות, עקירות בכוח וניעות אנושית ללא אח ורע. מחקרים על מחנות כרוכים בעבודת שדה המתבצעת במה שנחשבים לעתים קרובות אזוורי סכנה. המחנות הפלסטיניים נתפסים לא אחת כמסוכנים יותר מאחרים בשל התפקיד

בהתאם למסגרת התיאורטית של רוזנפלד, כישלון תהליך הרדיקליזציה הפוליטית והיעדר שינוי תרבותי קיצוני נבעו בראש ובראשונה מ"חולשה מבנית" (שם, 318) של התנועה הלאומית הפלסטינית. התנועה לא היתה מסוגלת להתעמת ביעילות עם העליונות הצבאית המוחצת של ישראל ולהגן על אנשיה מפניה ומפני ניצולם ככוח עבודה שבו. ההסתגלויות שהיו כרוכות בכך מבחינתן של משפחות פלסטיניות קוממו אותן נגד שינוי קיצוני ביחסי המגדר ומנעו תגמול מוחשי על אקטיביזם פוליטי. לפיכך, אקטיביזם פוליטי ותודעה פוליטית לא היתרגמו בהכרח לשינוי תרבותי פנימי קיצוני.

מחקר על מחנות פליטים כרוך באופן בלתי נמנע במושגים של מרחב וביצירתיות אנושית בתנאים קשים. מיקום השדה של רוזנפלד בגדה המערבית הכבושה התאפיין בתו היכר מבני, מרחבי וניסויי בולט נוסף – מרחב הכלא. התיאור שהיא מציעה לחוויית הכלא, הן של האסירים והן של משפחותיהם, הוא חד ומרתק. היא בוחרת בדרך מקובלת פחות בשעה שהיא מציגה שאלות החורגות מעבר להשפעה השגורה של הכליאה, ותחת זאת יורדת לעומק הסתירות והפרדוקסים הכרוכים בה. לדוגמה, היא כותבת על האירוניה של מערכת הכליאה העצומה שהיתה לחלק בלתי נפרד מן החיים הפלסטיניים תחת הכיבוש. מול הצורה הקיצונית ביותר של הטלת משמעת ודיכוי, הפלסטינים מספרים על תהליך של הבשלה אישית ושל התפתחות אינטלקטואלית. מן המפורסמות הוא שאסירים פלסטינים עסוקים בכלא בלימוד ובקריאה. ידוע פחות מהם קוראים ואילו רעיונות חדשים הם מפתחים בסדר הנגד של המרחב הממשמע

היא מטפלת בתחכום בשאלת התרבות. היא מקדמת את הניתוחים אל מעבר להסברים תרבותיים נוסחתיים בנסיונה לחשוף את מורכבות האילוצים והאפשרויות. לדוגמה, רמות גבוהות של אקטיביזם נשי בסוגיות הקשורות בבתי הכלא אינן משנות בהכרח את תודעתן המגדרית של נשים או את מעמדן במשפחה. אנו נוכחים שוב ושוב לכך ששינויים בחלוקת העבודה ובעבודת הנשים מחוץ לבית אינם מעידים בהכרח על העצמה או על שיפור במעמדן וביכולתן לקבל החלטות. באמצעות המשגת התרבות כנזילה, תלוית אירועים ומעוגנת היסטורית, רוזנפלד מצליחה להבין כיצד התרבות מסתגלת, מתרגלת ומתאימה את עצמה לתנאים מבניים משתנים, ועם זאת מתנגדת להם. מחקרה מנחה אותה למסקנה כי "בעוד ששינויים מרחיקי לכת התחוללו בתחום חינוכן ותעסוקתן של נשים השייכות לדור הביניים ולדור הצעיר, לא בא בעקבותיהם שינוי דומה בתחום היחסים החברתיים במשפחת המוצא. זהו, למעשה, מקרה של התפתחות בלתי אחידה" (שם, 185). אנו למדים כי הגם שנשים עשויות להיות בעלות השכלה גבוהה ועבודה קבועה, ההופכת אותן לעתים קרובות למפרנסות יחידות של משק בית גדול, הדבר אינו מיתרגם להעצמה. למעשה, פיקוח המשפחה על עבודת הנשים הוא שמאפשר למשפחות להמשיך לשרוד ולהסתגל כל העת להשפעה הכלכלית של הכיבוש, המכתיבה לעתים קרובות את היעדרות הגברים, משכורות נמוכות ואבטלה. העובדה ששינויים כלכליים ופוליטיים יסודיים לא הובילו לשינויים עמוקים ביחסי המגדר אינה מבטאת רק הסתגלות תרבותית ואת עיקשותה של המסורת, אלא גם את כישלון הפוליטיזציה. עם זאת,

על חוויה משותפת. רוזנפלד מציעה תיאור מרתק של הרשתות שעיצבו משפחות של אסירים, בעיקר נשים, ושל סוגי התודעה שבאו לעולם כתוצאה מכך.

Confronting the Occupation מספק מבט כללי משמעותי על הכיבוש עצמו ובמיוחד על השפעתו הכלכלית. אחד המאפיינים החשובים ביותר של מחקרה של רוזנפלד טמון בכך שהוא חושף כיצד משפחה ומשק בית הכורעים תחת הלחץ של חוסר ביטחון כלכלי ממשיכים לדבוק באמות המידה האיתנות שלהם להשתייכות, לנאמנות ולמחויבות. בעקבות העוללות הקיצוניות והניצול המחפיר וכישלון התנועה הלאומית, המשפחה נותרת סלע קיומה של החברה, המוצא היחיד כמעט של היחיד והקהילה להישרדות במצב של יחסי כוחות כה בלתי שווים. מאפייניה הפטריארכליים של המשפחה הפלסטינית נשארים כשהיו, ועם זאת היא מחושלת ונוחה להסתגל – חינוך ותעסוקת נשים מפצים על השוליות הכלכלית הגברית. המשפחה הפלסטינית נותרת מד־הכובד של שינוי חברתי, על כל מורכבותו ועל כל הפרדוקסים שבו. ■

הזה. המרקסיזם סיפק "עולם של מושגים מדעיים" ו"תפיסת עולם" (שם, 262), ושני אלו כוננו סדר חלופי למשטר הדכאני של הכלא והשקפה אוניברסלית על מאבק.

מבעד לפרקטיקות החברתיות של האסירים, הכלא הופך למרחב שבו פלסטינים אוכפים סדר-נגד על מערכת פיקוח ובקרה קיצוניים. על כן, היחיד מתגלגל מבחינתו בחוויה מעצבת של העצמי ושל ביסוס מעמדו. תופעה דומה נצפתה במחנות הפליטים בלבנון. כאן, בדכאני לכאורה שבמרחבים, פליטים אכפו על המרחב, במודע ושלא במודע, צורות ארגון ומשמעות מרחביים משלהם. חוויית הכלא, השגורה כל כך עד שהפכה לחלק אופייני מחייה של כמעט כל משפחה פלסטינית, מהדהדת לאורכה ולרוחבה של החברה הפלסטינית – החל מהיחסים בין האסירים למשפחותיהם, ובמיוחד בינם לבין בנות הזוג שלהם, וכלה בסוגי הרשתות החדשות שהדבר מאפשר למשפחות לארוג. די בדומה למחנה, חוויית הכלא יוצרת מרחב חדש ודינמי של תודעה ויחסים חברתיים, מרחב החורג מעבר ל"גבולות המשפחתיות" (שם, 293), לקשרים למקומות מסוימים, ומוליד תפיסות עולם רחבות יותר ורשתות המבוססות